

Шень Лиин

Институт западных языков Аньхойского университета иностранных языков

ЛИЧНЫЕ ИМЕНА В ОНОМАСТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА: МОТИВАЦИОННЫЙ АСПЕКТ (В РАМКАХ ИНИЦИАТИВЫ «ОДИН ПОЯС, ОДИН ПУТЬ»)

У статті проаналізовано основні напрями дослідження українських власних особових імен, погляди вчених-ономастів на історію формування та сучасний стан антропонімії, а також визначено досягнення вчених у дослідженні українських прізвищ. Дослідження сучасних прізвищ України загалом і її конкретних регіонів зокрема широко представлені в працях вітчизняних антропонімістів. Серед ономастичних досліджень важливе місце посідає проблема засвідченого в прізвищах світогляду народу, його менталітету, специфічних культурних, національних і побутових особливостей. Оскільки основи сучасних прізвищ не несуть семантичного навантаження, їхня функція обмежується ідентифікацією певної особи, дослідження ґрунтується на аналізі первинної семантики сучасних українських прізвищ для виявлення моделей, продуктивних у період їхнього становлення. Представники когнітивної лінгвістики використовують концептуальну метафору для виявлення мотиваційної основи формування прізвища людини. Вона підходить для семантично прозорих антропонімів, сформованих на базі апелювання до рідної мови. Мотивація ж етимологічно різних імен у свідомості носіїв конкретної мови ускладнена, і незрозумілими виявляються підстави для виділення релевантних ознак ментальної структури. Багато українських прізвищ сформовано від грецьких, тюркських, угорських, латинських, німецьких, польських, російських та інших іноземних імен, а також від антропонімів, гідронімів, зоонімів, фітонімів, етнонімів, колоронімів, топонімів, назв професій, предметів домашнього вжитку та іншого.

Ключові слова: власні особові імена, ономастичний простір, мотивація значення, семантика, концептуальна метафора, сфера-джерело, сфера-мішень, концептуальна ознака.

Постановка проблеми. В связи с активизацией интеграционных процессов и важности *антропоцентричного* подхода [2, с. 33–39] в изучении языковых единиц наибольший интерес вызывают те исследования, в которых лексика анализируется в межкультурном контексте [14; 17]. Так, *культурологические* значимыми являются собственные имена людей – антропонимы – разновидность собственных имен, которыми пользуется народ, они создают его ономастическое пространство. Однако рассматриваемый слой лексики не является всесторонне описанным, не хватает специальных исследований, посвященных когнитивно-мотивационной базе формирования личных имен, что и определяет *актуальность* исследования. Лексика современного украинского языка отражает прогрессирующую тенденцию к интернационализации благодаря интеграционной функции межкультурной коммуникации. Поликультурная направленность свойственна инициативе «Один пояс и один путь», призывающей к выработке новых механизмов регионального партнерства, укреплению культурных связей и развитию во всех

областях между разными цивилизациями. Суть данной инициативы заключается в поиске, формировании и продвижении новой модели международного сотрудничества и развития с помощью укрепления действующих региональных двусторонних и многосторонних механизмов и структур взаимодействий с участием Китая. В разрезе такой проблематики исследование личных имен в ономастическом пространстве современного украинского языка получает особую *практическую значимость* для выявления историко-лингвистической и лингвокультурной информации.

Анализ последних исследований и публикаций. Общая антропоцентричная направленность современных лингвистических исследований (Н. Д. Арутюнова, В. И. Постовалова, Ю. С. Степанов) определяет интерес к личным именам в украинском языке, внутреннюю форму которых детерминируют имя нарицательное и собственное. Научные труды по *украинской антропонимии* [12] появились во второй половине XIX века, когда изучение личных имен осуществляли преимущественно в этнографическом и культурно-

социальном аспектах. Со второй половины XX столетия фамилии начинают рассматривать в этимологическом, словообразовательном [18], лингвогеографическом планах [25; 27], появляются работы, посвященные изучению украинской исторической антропонимии [3; 5]. М. Ф. Сумцов сосредоточил большое внимание на проблеме словообразовательного анализа фамилий, выделил основные аффиксы, которые были использованы в их создании, описал семантику образующих основ, рассмотрел проблему заимствованных фамилий [24, с. 214–219]. В конце XX – начала XXI века активизируются региональные исследования украинской антропонимии, начинается лексикографическая обработка имен и фамилий отдельных территорий [1; 13; 15, с. 136; 32]. Украинская антропонимика имеет весомые достижения в разработке важных теоретических вопросов, которые касаются классификации, лексико-семантического и словообразовательного анализа древних и современных фамильных названий с учетом их компонентов; вопросов антропонимии как источника информации о мировоззрении народа [19].

С середины 60-х годов XX века возросло количество научных работ по *ономастической проблематике*, выданных в Украине, и углубилась их специализация – сформировались дисциплины, предметом изучения которых являются конкретные классы имен: топонимика – направление исследования географических названий [8]; антропонимика, изучающая имена людей [10]; этнонимика – собственные имена племен, народов, государств; изучаются также космонимы (названия звезд, планет и других космических объектов) [26], теонимы (имена мифических и религиозных персонажей), зоонимы (прозвища и названия животных) [29, с. 407], фитонимы – названия растений, хрононы – названия периодов времени и другие единицы [6], гидронимы [11] и т.д. Объектом изучения ономастики являются история возникновения собственных имен и мотивы номинации, их становление в группе онимов, территориальное и языковое распространение, функционирование речи, различные морфологические, словообразовательные, семантические, этимологические преобразования, социальный и психологический аспекты [28, с. 101].

Цель исследования – определить степень изученности украинской антропонимии, в частности современных фамилий, в работах украинских и зарубежных исследователей, проанализировать ментальный механизм метафорических изменений в значении украинских фамилий для опреде-

ления их мотивационных связей. Реконструкция исследуемого фрагмента украинской языковой картины мира становится возможной при условии привлечения этимологического и семантического анализов данных, сделанных в процессе сплошной выборки из лексикографических источников современного украинского языка.

Изложение основного материала. Расшифровать культурную информацию, закодированную в личном имени, позволяет не только этимология лексической единицы, но и механизмы отбора языковых средств, применяемых в функции имен людей, вся система их использования: представления, табу, обычаи, традиции, ритуалы, социальные нормы, верования, мифология и религия [7, с. 78; 19, с. 207]. Таким образом, мотивационная связь между собственным именем и его носителем определяется комплексом факторов, которые свидетельствуют о мировоззрении и сознании социума.

Современная фамилия – оформленное официальными документами и указывающее на родство название индивида, присоединяемое к имени, которое человек приобретает при рождении или вступлении в брак, передается от поколения к поколению [22, с. 258]. Процесс возникновения и фиксирования украинских фамилий происходил в течение длительного времени. Первые попытки письменного закрепления фамилий наблюдались в первой половине XVI века, когда возникла необходимость официальной регистрации казаков Запорожской Сечи. Ученые склоняются к выводу, что система украинских фамилий в основном сложилась в конце XVIII – в начале XIX века. Образующие основы современных фамилий не несут семантической нагрузки, их функция сводится к идентификации определенного лица [20, с. 50]. В современной лингвистике существуют разные подходы к решению вопроса о значении личного имени, основанные на структурном и семантическом анализе его содержания, а также на полном отрицании значения у имени собственного [16, с. 142]. Однако следует говорить о первичной семантике современных украинских фамилий, что поможет выяснить, какие модели были продуктивными в период их становления.

Антропоосновы украинских фамилий, выделенных из словарей украинских лексикографических источников [9; 21; 23], могут быть *мотивированы такими классами слов*:

1) другими антропонимами – именами преимущественно отца, матери или деда, трансформированными в фамилию потомков, иногда через

прозвище спочатку, а потім в фамілію – іменами-патронімами (*Абрамчук, Антипенко, Вакуленко, Вакульчук, Юрченко, Юрійчук, Яременко, Яремченко*), іменами-матронімами (*Варваренко, Горпинчук, Федорин, Федоринин, Яринчук*);

2) гидронімами – *Дніпренко, Дністровий, Збрученко, Інгуленко, Прутенко*;

3) зоонімами, или анімалонімами – *Вовк, Віл, Журавель, Заєць*, деривати *Вовченко, Воленко, Волюк, Воробчук, Биковець, Бичко, Журавлюк, Зайчук, Зайченко*;

4) фитонімами – *Вишник, Грушецький, Ліщинський, Редченко, Фасолько*;

5) етніонімами – назвами національностей і етнографічних груп – *Бесараб, Китайчук, Німченко, Руминенко, Циганюк*;

6) колоронімами – *Білоножко, Білоручко, Білошкурський, Красногуб, Краснощокій, Сіроштан*;

7) національними особливостями – релігійність (*Богомолець, Гуменюк, Дяк, Молибога*), музикальність (*Капелістий, Півець, Співак*), домінуючі види діяльності (*Городник, Гречкосій, Лісниченко, Пасічник, Рибалко, Чередник*), кулінарні уподобання, визначена критичність і іронічність українців, особливо середі казаків війська Запорозького (*Безбородько, Бородай, Безнос, Кудря, Куц, Мовчан*);

8) топонімами – *Білоцерківець, Борисполець, Конотопець, Корецький, Кульчицький, Малиновський, Могилівський, Немирівський, Олевський, Обухівський, Полтавець*;

9) назвами професій – *Білоткач, Бондарець, Броваренко, Винник, Котлярчук, Кравчина, Мірошнюк, Столярєвський, Токаренко*;

10) назвами предметів домашнього обиходу, посуду, належностей, музикальних інструментів, одягу, обуття, тканин, мебелі, будівель, споруджень, засобів транспорту, сільськогосподарського і ремісничого обладнання, побутових виробів, розважень, дитячих іграшок – *Гальба, Глек, Горщак, Гребененко, Затуляк, Каганець, Крупський, Кулеша*.

Механізм переосмислення предметів оточуючої середовища і оформлення результату їх отожествлення в значенні фамілій пояснюється когнітивними процесами концептуалізації і категоризації в свідомості людини. Ментальні структури мотивують вибір визначеного признака для формування семантики особистого імені і його наповнення змістом. **Явлення метафор і метонімії** як різновидності вторичної номінації в українському мовознавстві изу-

чали В. Вовк, І. Кочан, Г. Краковецька, Г. Мацюк, Е. Селіванова, А. Тараненко, Н. Цисарь, а в зарубіжній лінгвістиці – М. Алексєєва, Н. Арутюнова, М. Блэк, М. Джонсон, Дж. Лакофф, Д. Лотте, А. Річардс, В. Телія і інші. Концептуальна метафора – процес взаємодії між структурами знань двох концептуальних доменів в термінології Дж. Лакоффа і М. Джонсона: 1) сферою-джерелом (*source domain*); 2) сферою-мішенню (*target domain*) [4; 30; 31], в ролі якої виступає сам антропонім, і когнітивного признака, забезпечуючого зв'язок доменів.

Дослідники [4] використовують концептуальну метафору для надання мотиваційної основи формування фамілій людини. Наприклад, *населений пункт Олевск* (сфера-джерело) → концептуальний ознак «локація, місце проживання» → фамілія *Олевський* (сфера-мішень), или *столярничество* (сфера-джерело) → концептуальний ознак «ремесло» → фамілія *Столярчук* (сфера-мішень) і т. д. Далі виділені метафорическі концепти групуються в ментальні одиниці більш високого рівня (растіння як людина, символічний об'єкт як людина, тварина, професія, предмети побуту, локація як людина і інше), даючи тим самим можливість для категоріальної типологізації антропонімів в українській лінгвокультури. В основі метафори як засобу вторичної номінації і утворення фамілій в українській мові є асоціативні зв'язки між різними денотатами, відображені в колективному мовному досвіді носіїв мови. Така схема підходить для семантическі прозорих антропонімів, виниклих на основі апеллятивів рідної мови. Фамілії з'являлись в результаті семантического змінення в значенні початкового названня, зміст і конотації додавались, зникли или мінялись в процесі визначеного періоду часу до втрати експліцитної мотивованості – імена переосмислювались і абстрагировались від носія. В національних антропоніміконах існує велика кількість етимологіческі різних імен, мотивація яких в народному свідомості ускладнена, і незрозумілими вважаються основи для виділення релевантних признаків когнітивної структури. Так, серед українських фамілій виділяються утворені від грецьких (*Базилевич, Базишин, Геленчук, Геленко, Нікітюк, Щепенчук*), тюркських (*Русланюк, Русланенко*), угорських (*Балаженко*), латинських (*Сільвук, Троянець*), німецьких (*Вілік, Вільчук*), польських (*Войцишин, Войцехівський*), російських (*Златюк, Златченко*) і інших імен.

Таким образом, украинские фамилии получают номинативный потенциал благодаря семантическим изменениям, которые определяют формирование значения личного имени от общего через наполнение релевантным смыслом, который связан с типичной деятельностью или характеристикой человека.

Выводы и предложения. Исследования современных фамилий Украины в целом и ее конкретных регионов в частности широко представлены в трудах отечественных антропонимистов. В них осуществлено основательные анализы собственных личных имен, учтено их частотность, вариантность, локализацию. Особого внимания заслуживает анализ антропонимов на материале древних письменных источников и их этимологический комментарий. Семантика личных имен отражает мировоззрение народа, его менталитет, специфические культурные, национальные и бытовые ценности. Образующие основы современных фамилий несут идентификационную личность нагрузки, поэтому исследованию подлежит первичная семантика современных украинских фамилий, помогающая выяснить продуктивность номина-

тивных моделей. Исследователи используют концептуальную метафору для выявления мотивационной основы формирования фамилии человека. В украинском языке сфера-источник когнитивной модели семантики фамилий представлена другими антропонимами, гидронимами, зоонимами, фитонимами, этнонимами, колоронимами, национальными особенностями, топонимами, названиями профессий, предметов домашнего обихода, посуды, принадлежностей, музыкальных инструментов, одежды, обуви, тканей, мебели, зданий, сооружений, средств транспорта, сельскохозяйственного и ремесленного оборудования, бытовых изделий, развлечений, детских игрушек. Такой механизм подходит для семантически прозрачных антропонимов, появившихся на базе апеллятивов родного языка. Мотивация же этимологически различных имен затруднена в семантике украинских фамилий, образованных от греческих, тюркских, венгерских, латинских, немецких, польских, российских и других имен. Перспективным продолжением данного исследования может быть изучение территориальных особенностей мотивации личных имен в современном украинском языке.

Список литературы:

1. Булава Н. Ю. Збереження етнокультурної специфіки в апеліативних семантичних патронімах північної Донеччини. *Філологічні студії : науковий часопис*. Луцьк, 2005. № 3–4. С. 134–141.
2. Голубовська І. О. Антропологізм у мовознавстві та викладанні іноземних мов. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. Київ : Логос, 2006. № 1. С. 33–39.
3. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ : Видавництво АН УРСР, 1958. 298 с.
4. Добрич Н. Метафори в политическом дискурсе Сербии: президент и образ великодушного отца. 2015. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/metafory-v-politicheskom-diskurse-serbii-prezident-i-obraz-velikodushnogo-otsta> (дата обращения: 20.03.2020).
5. Єфименко І. В. Українські прізвищеви назви XVI ст. Київ, 2003. 168 с.
6. Железняк І. М. Роль і місце ономастичних досліджень у студіях з східнослов'янського етногенезу. *Ономастика України та етногенез східних слов'ян*. Київ, 1998. С. 5–17.
7. Железняк І. М. Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики. *Актуальні питання антропоніміки*. Київ, 2005. С. 76–88.
8. Зеленко Л. П. Болгарсько-східнослов'янська мовна інтерференція в топонімії Східної Одещини. *Слов'янський збірник*. Одеса, 1998. Вип. 5. С. 53–56.
9. Етимологічний словник української мови : у 7 тт. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.), та ін. ; АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 1 : – Г / уклад.: Р. В. Болдирев, та ін. 1982. 630 с.
10. Ільченко І. І. Староєврейські ономастичні елементи в антропонімії Нижньої Наддніпряниці. *Перші Запорізькі читання «Єврейське населення півдня України»*. Запоріжжя, 1998. Вип. 1. С. 199–201.
11. Карпенко О. П. Відновлення окремих мовних рис східних слов'ян за даними гідронімії. *Ономастика України та етногенез східних слов'ян*. Київ, 1998. С. 75–92.
12. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. Київ : Наукова думка, 1984. 152 с.
13. Корнилович М. І. Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII ст. і в 1-й пол. XIX в. *Етнографічний вісник ВУАН*. 1930. Кн. 9. С. 127–131.
14. Левицький А. Е., Борисенко Н. Д., Савчук І. І. Теорія міжкультурної комунікації. Київ : Логос, 2011. 127 с.

15. Лісова Л. О. Історія вивчення та перспективи дослідження українських прізвищ. *Українська мова*. 2016. № 2. С. 136–144.
16. Мадиева Г. Б., Супрун В. И. Теория и практика ономастики. Алматы: Қазақ университеті; Волгоград : Перемена, 2015. 199 с.
17. Манакин В. М. Мова і міжкультурна комунікація. Київ : ВЦ Академія, 2012. 288 с.
18. Новикова Ю. М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / за ред. проф. Т. Ю. Ковалевської та проф. І. Є. Намакштанської. Донецьк : Вебер, 2007. 996 с.
19. Пахомова С. М. Реконструкція світогляду язичників за даними слов'янської антропонімії. *Вісник Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника*. Філологія. Вип. XXIX–XXXI. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського нац. ун-ту, 2011. С. 204–207.
20. Познанська В. Д. Прізвища із суфіксом -енко в антропонімії Донеччини. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Донецьк : Український культурологічний центр, 2006. Т. 11. С. 49–57.
21. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. Київ : Вид-во «Радянська школа», 1968. 257 с.
22. Семашко Т. Ф. Прізвища з колоративними основами в антропонімії Північного Надазов'я. *Вісник Прикарпатського національного університету. Серія : Філологія*. Івано-Франківськ, 2011. С. 257–261.
23. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : словник-довідник. Київ, 1996. 335 с.
24. Сумцов М. Ф. Малорусские фамильные прозвания. *Киевская старина*. № 885. С. 214–219.
25. Сухомлин И. Д. Основы Полтавской ономастики (по материалам Полтавских актов книг XVII в.) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Харьков, 1964. 20 с.
26. Фомина Л. Ф. Освоение русским языком европейской астрономической номенклатуры в Петровскую эпоху (на материале названий незодиакальных созвездий). *Записки з ономастики*. Одеса, 2000. Вип. 4. С. 23–30.
27. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія. Ужгород, 2008. 672 с.
28. Шалацкая К. В. Основная терминология исследования имен собственных. *Вестник Омского государственного педагогического университета*. Гуманитарные исследования. 2016. № 4 (13). С. 100–102.
29. Шульгач В. П. Зоонім. *Українська мова : енциклопедія*. Київ, 2000. С. 407.
30. Black M. MoreaboutMetaphor. *Metaphorand Thought*. Cambridge : Cambridge University Press, 1993. P. 19–41.
31. Lakoff G. *Metaphors We Live by*. Chicago; L. : The University of Chicago Press, 1980. 242 p.
32. Mytnik I. *Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 2010. 412 s.

Shen Liying. PERSONAL NAMES IN THE ONOMASTIC SPACE OF CONTEMPORARY UKRAINIAN: MOTIVATIONAL ASPECT (WITHIN THE “BELT AND ROAD” INITIATIVE)

The article analyzes the main directions of research of Ukrainian personal names, the views of onomastic scientists on the history of formation and the current state of anthroponymy, as well as the achievements of scientists in the development of Ukrainian surnames. Studies of modern Ukrainian surnames in specific regions in particular are widely represented in the works of native anthropologists. Among onomastic studies, an important place is occupied by the problem of the people's worldview, their mentality, specific cultural and national features. Since modern surnames do not carry a semantic load, their function is limited to identifying a specific person, the study is based on an analysis of the primary semantics of modern Ukrainian surnames to identify patterns that are productive during their formation. Representatives of cognitive linguistics use a conceptual metaphor to identify the motivational basis for the formation of a person's surname. It is suitable for semantically legible anthroponyms formed on the basis of the appeals to the native language. The motivation of etymologically different names in the minds of speakers of a particular language appears to be difficult, and the reasons for identifying relevant features of comparison in the mental structure are obscure. Some Ukrainian surnames are formed from Greek, Turkish, Hungarian, Latin, German, Polish, Russian and other foreign names, as well as from anthroponyms, hydronyms, zoonyms, phytonyms, ethnonyms, colonyms, toponyms, names of professions, household items etc. Geopolitical and geostrategic position of Ukraine, world market conditions, state of leading economic power centers and markets of Ukrainian export, nature of relations with international financial institutions and integration associations, all these are external factors that determine current state and trends of Ukraine's economy. With this in mind, it is undisputed that realization of “One belt one road” initiative will facilitate great economic opportunities for Ukraine

Key words: *personal names, onomastic space, motivation, semantics, conceptual metaphor, source sphere, target sphere, conceptual feature.*